

מעדני שבת

פרשת בהר-בחקותי תשפ"ו

גליון 511

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

קנין סיטומתא (קנין שהסוחרים נוהגים)

מדאורייתא או מדרבנן

הנתיבות (ר"א סק"א) כתב דסיטומתא הוא רק קנין דרבנן, אולם בתשובת חתם סופר (ח"מ סי' י"ב) חולק וכתב דזהו קנין דאורייתא, ועדיף מקנינים שתיקנו רבנן שלא ברצון הסוחרים ורק מטעם הפקר ב"ד נגעו ביה, שיש פוסקים דס"ל דהמקדש אשה בקנין כזה אינו אלא קידושי רבנן, אבל סיטומתא הוא מנהג שנהגו כן מעצמם ורצונם הוא קנין דאורייתא לענין חמץ ובכור וקדושי אשה.

בדבר שלא בא לעולם

הקצות (ר"א סק"א) כתב בשם הגהות מרדכי דלא מהני סיטומתא בדבר שלא בא לעולם. הנתיבות מביא שהמהרש"ל ס"ל דמהני אף שהוא דבר שלא בא לעולם. המקור חיים (ת"נ סק"ח) כתב בדעת המ"א שאע"פ שלדעת ר"מ שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם אפשר לחזור בו עד שהחפץ בא לעולם מ"מ בסיטומתא הקנין חל תיכף ואינו יכול לחזור בו. אבל המהר"א הלוי (ב' צ"א) כתב שגם בסיטומתא הוא יכול לחזור בו עד שהחפץ בא לעולם.

בקרע

נחלקו הפוסקים אם מהני קנין סיטומתא בקרקעות, הסמ"ע (ר"א סק"ו) משמע דס"ל דמהני, אבל הב"ח ס"ל דלא מהני, וכתב הש"ך דהיכא דנהגו גם בקרקעות להדיא אפשר דגם הב"ח מודה בזה, והב"ח גילה לנו מנהגינו, וא"כ הדבר תלוי במציאות המנהג בזמן הזה.

במטבע ושטרות

הנתיבות (ר"א סק"א) כתב דבמטבע כיון שכתבו הרמב"ם וכל הפוסקים שאין שום דרך שיזכה במטבע כי אם אגב קרקע, משמע דסיטומתא לא מהני במטבע. וכן לא מהני קנין סיטומתא במכירת שטרות. הבית שלמה (סי' ע') פוסק שדוקא בשטרות לא מהני קנין סיטומתא אבל במטבע מהני קנין סיטומתא.

לאחר ל'

הדין הוא שאפשר לעשות קנין שטר לאחר ל' ואין בזה חסרון דכלתה קנינו כיון שהשטר קיימים לאחר ל' אבל קנין סודר או קנין משיכה לא מהני לאחר ל' כיון שכלתה קנינו. הגידולי שמואל (ב"מ ע"ד). כתב שבקנין סיטומתא אם עשה סיטומתא דרושם הרי זה מהני כי הרושם קיים לאחר ל' אבל תקיעת כף לא מהני כיון שאינו קיים לאחר זמן.

גוי

יש לדון במי שמוכר לגוי או קונה מגוי אי קונה בסיטומתא. ממה שאחרונים כותבים שמהני סיטומתא במוכר חמץ או בהמה מבכרת לגוי מוכח שזה מועיל. המקור חיים (תמ"ח סק"ה) מקשה הא קנין סיטומתא הוא קנין דרבנן והסמ"ע (ס"ו סק"א) ס"ל דקנין דרבנן לא מהני בגוי. ומיישב שמה שלא מהני קנין דרבנן אצל גוי הוא רק לטובת הישראל דהיינו לענין שהישראל יכול לחזור בו אבל במכירת חמץ הרי אינו רוצה לחזור בו.

המהר"ש ענגיל (ג' מ"ב) מיישב שהטעם שקנין דרבנן לא מהני בגוי הוא משום שלא תקנו רבנן אלא לישראל אבל סיטומתא מכיון שהוא דבר שנהגו גם בדיניהם ממילא זה מועיל לכולם.

בהפקר

לכא' קנין סיטומתא הוא דוקא כשהוא קונה מחבירו שבזה יש מנהג סוחרים אבל לא כשקונה מהפקר.

כתב (כה, יד) 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך', חוץ מקנין כסף שטר ומשיכה מצינו קנין סיטומתא והוא מעשה קנין שנוהגים הסוחרים לקנות בו. השו"ע (ח"מ ר"א) פוסק מכר לו ופסקו הדמים ורשם הלוקח רושם על המקח כדי שיהיה לו סימן ידוע שהוא שלו, אף על פי שלא נתן לו מהדמים כלום, כל החוזר בו אחר שרשם מקבל מי שפרע. ואם מנהג המדינה הוא שיקנה הרושם קנין גמור, נקנה המקח ואין אחד מהם יכול לחזור בו, וחייב זה ליתן הדמים. והוא שרשם בפני המוכר, או שאמר ליה המוכר רשום מקחך. וכן כל דבר שנהגו התגרים לקנות בו, כגון על ידי שנותן הלוקח פרוטה למוכר, או על ידי שתוקע לו כפו, או במקום שנוהגים הסוחרים שמוסרים לקונה המפתח, וכן כל כיוצא בזה.

המקור לזה הוא מהגמ' (ב"מ ע"ד). אמר רב פפי משמיה דרבא האי סיטומתא קניא למאי הלכתא רב חביבא אמר למקניא ממש רבנן אמרי לקבולי עליה מי שפרע והלכתא לקבולי עליה מי שפרע ובאתרא דנהגו למקני ממש קנו. רש"י מפרש סיטומתא הוא חותם שרושמן החנונים על החביות של יין, שלוקחין הרבה ביחד ומניחין אותו באוצר הבעלים, ומוליכין אותו אחת אחת למכור לחנות, ורושמן אותם לדעת שכל הרשומות נמכרות.

והרא"ש הביא בשם ר"ח שפירש שנהגו הסוחרים בגמר המקח לתקוע כפו לכף חבירו ובזה נגמר המקח, וכל כיוצא בזה באיזה דבר שנהגו לגמור המקח, כגון במקום שנוהגים שנותן הלוקח מטבע למוכר ובזה נגמר המקח. והגהות מיי' (מכירה ז' ז') כתב שבזמן הזה שנהגו הסוחרים שמוסרים לקונה מפתח שסגורה בו הסחורה קנה במסירת המפתח. הריטב"א שם חולק על כל הנ"ל ולא ס"ל שמהני מה שנהגו הסוחרים ומפרש דסיטומתא הוא כעין מטבע שאין עליו צורה והתגרין נותנין אותו לסימן כשלוקחין דבר אחד ולא ידע אי בתורת דמים יהבי ליה וליכא אלא מי שפרע, או בתורת חליפין יהבי ליה דקני לגמרי דכיון שאין עליו צורה נעשה חליפין ובהא הוא דפליגי אמוראי, ואמרינן דבאתרא דנהגי קני דודאי על דעת חליפין יהבי ליה.

הרא"ש (כלל י"ב סי' ג') כתב דסיטומתא אינו קונה אלא בעשה מעשה אבל בדיבור בעלמא אף שמנהג הסיטומתא הוא כן הוי מנהג גרוע ואין הולכין אחריו. ומכח זה פסק בשער משפט (סי' קכ"ו סק"ה) שמעמד שלשתן היכא דאינו נקנה מצד הדין אף שיש מנהג לקנות לא מהני.

מדוע אין חשש נשרפו חטיף בעליה

חז"ל בטלו קנין כסף מחשש שמא יאמר המוכר ללוקח שנשרפו חטיף בעליה דמאחר שהלוקח כבר שילם וקנה את החטים לא יחוש המוכר להצילם מהשריפה. האחרונים מקשים שגם בקנין סיטומתא יש לחוש לזה. הסמ"ע (קצ"ח סק"ז) כתב דכל זמן שלא קיבל המוכר דמי שיווי הפירות מציל הוא הפירות, כי לא ניחא ליה לילך אח"כ עם הלוקח לב"ד. ולכן סיטומתא קניא ולא חשו שיאמר המוכר נשרפו חטיף בעליה. משמע קצת שבאופן שהלוקח כבר שילם אז סיטומתא אינו קונה, אבל הנתיבות (סק"ד) כתב כיון דבדרך כלל אינו נותן המעות לא פלוג רבנן ואפילו נתן המעות ג"כ קונה.

גבי שמיטה כתיב (כה, ב) 'ושבתה הארץ שבת לה', וגבי יובל כתיב 'כי יובל הוא קדש תהיה לכם', המשך חכמה מפרש דכמו דקדושת שבת חלוקה מקדושת יום טוב, דשבת קביעא וקיימא, ויום טוב ישראל מקדשי להו, ובידם להקדים זמנו או לאחרו, כן חלוקה קדושת שביעית מקדושת יובל, דכל מה שנוהגת בשביעית נוהג ביובל, רק דיובל תליא בב"ד שאם לא תקעו או לא שלחו עבדים לחירות או לא החזירו קרקעות אז מותר בחרישה וזריעה ואינו יובל כלל, לא כן שמיטה הוא קדוש בעצמותו ואפקעתא דמלכה הוה ואינו תלוי בקדושת ישראל. לכן גבי שביעית קאמר 'שבת לה' ואף אם לא ספרו מנין השנים ולא השמיטו וגדרו שדותם באבנים, בכל זאת הוא הפקר ופטור ממעשר ואפקעתא דמלכא הוה.

אבל ביובל כתיב 'וקדשתם' שאתם מקדישים אותו, וכתיב 'כי יובל הוא קודש תהיה לכם' כעין שכתוב גבי ימים טובים 'מקרא קודש יהיה לכם'. והטעם משום ששמיטה מורה על חידוש העולם 'כי לי הארץ', כמו שבת, אבל יובל מורה על שילוח עבדים, שזה כיציאת מצרים וכיום טוב שהוא זכר ליציאת מצרים.

כתיב (כו, ג) 'אם בחקתי תלכו', רש"י כתב יכול זה קיום המצות, כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו, הרי קיום המצות אמור, הא מה אני מקיים אם בחקתי תלכו, שתהיו עמלים בתורה. הבעל הטורים כתב בגימטריא עמלים דברי תורה. וסמך אם בחקותי למצות שבת שבסוף פרשה בהר וכן עבודה זרה, לומר ששקולים הם ככל המצות והחקים.

ר' צדוק הכהן מלובלין בפרי צדיק מבאר באופ"א דבשבת זוכין לתורה שבעל פה שיוחקו בלב בלא עמל דאיתא בירושלמי (שבת פרק ט"ו הלכה ג') לא ניתנו שבתות אלא לעסוק בדברי תורה, ואף פועלים העוסקים בימי החול במלאכה צריכין בשבת לעסוק בתורה, וזוכין בשבת לתורה בלא עמל שיוחקו בלב, ומה"ט סמך הפסוק מצות לימוד התורה אצל מצות שבת.

כתיב (כו, כו) 'בשברי לכם מטה לחם ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד והשיבו לחמכם במשקל ואכלתם ולא תשבעו', הפנים יפות מפרש שיאפו עשר נשים בתנור אחד, דהיינו שלא אופות כל אחת בתנור בפני עצמו מחמת חוסר עצים להסיק כל אחת בשביל מעט לחם שלה בתנור גדול, ולהיות הדבר ידוע כשהפת לאחר אפייתו משקלו קל יותר משהיתה עיסה וכשאינה נאפה יפה הוא כבד כמו בתחילה, ע"ז אמר והשיבו לחמכם במשקל כשישיבו אותו מן התנור יהיה משקלו כמו בתחלה שלא נאפה יפה, וזה קללה, ומ"מ יש בזה קצת מעלה מפני שהפת שאינו נאפה יפה משביע יותר מפני קושי העיכול, ע"ז אמר שגם זה לא יהיה 'ואכלתם ולא תשבעו' שלא יהיה להם שביעה.

הקללות נאמרו בז' מדרגות, היינו כמה שמוסיפים לחטוא מקבלים יותר עונש אבל הברכות לא נאמרו במדרגות. האזנים לתורה מפרש כי בעצם שכר מצוה בהאי עלמא ליכא וכל הברכות הנאמרו כאן אינן שכר על המצוה אלא ברכות לעזור לאדם לקיים מצות, וכעין מה שמצינו שהשוכר פועלים חייב לתת להם מזונות, וכיון שהוא כדי לעזור לו לקיים מצות ממילא אין בזה מדרגות ואינו כמו הקללות שהם עונש בעולם הזה על העבירות שהאדם עושה וממילא הוא תלוי במדרגות שכשיש יותר עבירות יש יותר עונש.

עוד יש לפרש שהעונש בא על נפילת האדם ומיד כשהוא מתחיל ליפול הקב"ה מזהירו כדי שישוב מיד ולא ימשיך ליפול, ואם נופל יותר הקב"ה מזהירו עוד יותר כדי שלא יפול עוד יותר, אבל במצות אין אמרים לאדם שהוא כבר צדיק כי בזה יש לחוש שאולי יחשוב שאינו צריך להוסיף לעלות יותר ולכן בברכות אין דרגות וכך אדם תמיד יודע שיש לו לעלות יותר יותר.